

פרשת תרומה

תרצ"א

(כל הזכויות שמורות לסוכנות הציונית ספריית אלינר.)

- א. תרומה, נדבה, חובה
- ב. תפילה כנגד אבות, כנגד תמידין
- ג. מצווה ועושה
- ד. ביטול היצר בימי עזרא
- ה. תדיר ומקודש
- ו. שורשיות עמלק
- ז. קדושת שבת ויו"ט
- ח. המשכן והמקדש
- ט. מצוות בניית המקדש

"ויקחו לי תרומה, אמרו רבותינו שלוש תרומות כאן: תרומת אדנים שהיתה חובה, בקע לגולגולת; תרומת מחצית השקל לקרבנות הציבור; תרומת המשכן, נדבת כל אחד ואחד, שעליה נאמר, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי"¹. ההדגשה על נדבת הלב מתייחסת במיוחד לתרומת המשכן, ואילו התרומות האחרות באות חובה.

מושגי הנדבה והחובה הם ממושגי היסוד בעבודת ד' ומשמשים אף בענייני תפילה. על מקור תקנת סדרי התפילה מצינו שתי דעות: "ר' יוסי ב"ר חנינא אמר, תפילות, אבות תיקנום; ריש-לקיש אמר, תפילות, כנגד תמידין תיקנום"². אמנם, על תפילת ערבית נחלקו תנאים, רבן גמליאל אומר חובה, ר' יהושע אומר רשות³. אכן לשיטת ר' יהושע, המתפלל הערבית, הרי זו נדבה. דוגמת הדבר שנינו במשנה בראש מסכת זבחים: "כל הזבחים שזבחו שלא לשמן כשרים, אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה", ובגמרא שם – "והרי הם נדבה", דהיינו שנקודות החובה והנדבה הן קוטביות"⁴.

הבדלת המעלה בין חובה ורשות, בין מצווה ונדבה, יסודה בשאלה, חלקו של מי גדול יותר: של העושה, למרות שאינו מצווה, או של המצווה ועושה; ואכן רב יוסף אמר⁵, "עבידנא יומא טבא לרבנן", אם ישמע שההלכה היא שהסומא חייב במצוות, נגד מחשבתו הראשונית שגדול העושה שאינו מצווה.

ההלכה שלאחר מתן-תורה פסקה שגדול המצווה ועושה⁶. לעומת זאת, "קיים אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה, ומדרכיו למדו בניו אבות העולם"⁷ לעשות ולקיים לפני שהייתה בחינת מצווה. הרי שלגבי האבות גדול העושה אע"פ שאינו מצווה. נמצא שלדברי האומר תפילות אבות תיקנום, יסודה של התקנה בבחינת עושה למרות שאינו מצווה. אכן, גם אחרי שהתפילה אצלנו הפכה לחובה, נשאר מעמדה של תפילת ערבית – האחרונה בתפילות היום – מיוחד, הרשות שבה, יסודה בבחינת נדבה האבות.

¹ ירושלמי שקלים א, א; רש"י שמות כה, ב, וע"ע תוי"ש שמות כה, אות ל.

² ברכות כו, ע"ב, וע"ע "עין איה" שם.

³ שם כד, ע"ב וע"ע "עולת ראייה" ח"א עמ' תט והשווה הסגנון ב"עין איה".

⁴ זבחים ב, ע"ב וראה להלן פ' ויקרא תרפ"ט.

⁵ קידושין לא, ע"א.

⁶ רמב"ם תלמוד תורה א, יג.

⁷ ראה "עולת ראייה" ח"א עמ' קלא וע"ע קידושין פב, ע"א; יומא כח, ע"ב; רמב"ן בראשית כו, ה; מהרש"א יומא שם; תוי"ש בראשית כו אות כח.

אנו רואים את האבות כשורש בית ישראל. במציאות הצומח אנו מכירים את השורש, הגזע, הענפים. הגזע והענפים גלויים לעין; לעומתם, השורש סמוי מן העין. אולם למרות זאת הוא העיקר, ממנו מקור החיים לגזע ולענפים. "אין קורין אבות אלא לשלושה"⁸ מפני שהם משמשים כיסוד לעם ישראל כולו. אחריהם באים השבטים⁹ ואח"כ הבנים, בני ישראל. עיקר הברכה הוא בשורש, בדבר הסמוי מן העין. "יצו ד' אתך את הברכה באסמך – אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו"¹⁰. ברכת ההתפשטות היא לשורש ומשם נמשכת הברכה לגזע ולענפים. אכן, עצם מציאותו של השורש הראשוני, של הגרעין הראשון, הוא חידוש נסי מאת בורא הטבע. את תופעות הטבע המתפתחות אפשר להסביר על פי חוקים המתגלגלים בתוך הבריאה עצמה. אבל הנתונים הבסיסיים הראשוניים, שאינם תולדה של חוקים, אינם יכולים להיות מוסברים ע"י חוקיות טבעית. הם תוצר מחודש – "הוא אמר ויהי הוא ציווה ויעמוד"¹¹. מציאותם השורשית של אבות האומה היא הפלא הגדול של תולדות ישראל. מהשורש הסמוי הזה מתברכות כל התופעות ההיסטוריות "הטבעיות" בדברי ימי ישראל. מכוחו של השורש פועלת החוקיות המיוחדת לעם ישראל.

מעמדם השורשי של האבות מסביר את דרגתם המיוחדת בשאלת המצווה ועושה. בהבנת סברת גדול המצווה ועושה כתבו התוספות¹² "לפי שדואג ומצטער יותר, פן יעבור, ממי שאין מצווה". המצווה, עומד כנגדו היצר ומסיתו שלא לעשות. אם עשה, זכה במצווה והכניע את יצרו. לעומתו, מי שאינו מצווה, אם עשה זכה בעשיית המצווה, אבל לא בכיבוש היצר שאינו מנגדו. האבות שקיימו את התורה לפני שניתנה, התעלו למדרגה שהיא למעלה מהבחירה, למעלה ממלחמת היצר¹³ ולכן, מבחינתם גדול העושה, גם אם לא היה מצווה, שהרי לדידם לא שייכת סברת "דואג ומצטער".

תופעה מעין זו של ביטול מלחמת היצר ידועה מימות עזרא. בגמרא¹⁴ דרשו על עזרא ש"ברך את ד' האלוקים הגדול" – "מאי גדול, א"ר יוסף אמר רב, שגידלו בשם המפורש", אע"פ שאין מזכירים שם המפורש מחוץ לעזרה. אכן היה לעזרא מעמד מיוחד. "ראוי היה שתינתן תורה על-ידו לישראל, אלא קדמו משה. במשה הוא אומר 'ומשה עלה אל האלוקים', בעזרא הוא אומר 'הוא עזרא עלה מבבל'".¹⁵ מעלתו זו של עזרא – המקבילה למשה – באה לו מפני שזכה לבטל את יצרא דעבודה זרה¹⁶. דרך כזו היא דרך מיוחדת של מניעת מלחמת היצר ע"י ביטולו. דרגה זו מתייחסת למעלת האבות שעבדו את ד' במדרגה שלאחר ביטול היצר. פעולת האבות – הנראית לעין ומשתמרת לדורות – היא תקנת התפילה. "תפילות אבות תיקנום". אמנם ישנה דעה "שכנגד תמידין תיקנום". נמצא שמקור התפילה הוא בקדושת האבות או בתדירות התמידין.

את מעלת התדיר הדגישה המשנה¹⁷: "כל התדיר מחברו קודם את חברו וגו' שנאמר מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד"¹⁸. הדגשת "עולת הבוקר" אשר היא "עולת התמיד" מלמדת על חשיבות ההתמדה והתדירות. לפנינו ההדגשה היא ביחס לקרבנות, אמנם מכאן יש ללמוד על כל דבר שבקדושה, הקדושה התדירית. התדירות מהווה מצע לקדושה, ואלמלא התדירות, לא היה לקדושה על מה לחול.

⁸ ברכות טז, ע"א וב"עין איה" הביא את דברי מורה הנבוכים ג, נא; וראה לעיל פ' וראה תרצ"א.

⁹ בלשון חז"ל "שבט" קשור לשבטי האילן היונקים מן השורש. השווה "קדושת לוי" יח, וראה להלן פ' תצווה תרפ"ט על משה כשורש הקדושה.

¹⁰ תענית ח, ע"ב.

¹¹ תהלים לג, ט.

¹² קידושין לא, ע"א ד"ה גדול; וראה עוד לעיל פ' לך-לך תר"ץ.

¹³ ע"ע לעיל פ' שמות תרפ"ט.

¹⁴ יומא סט, ע"ב.

¹⁵ סנהדרין כא, ע"ב.

¹⁶ יומא שם, וע"ע "תפארת ישראל" פרק סד; חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין שם; לעיל "אנכי ולא יהיה", תרע"ו; "פחד-יצחק" ראש השנה מאמר ט.

¹⁷ זבחים פט, ע"א.

¹⁸ במדבר כח, כג וע"ע "עולת ראייה" ח"א עמ' קכח.

והנה בגמרא¹⁹ שאלו על תדיר ומקודש, איזה מהם קודם. התדיר הוא, כאמור, זה שקדושתו – אמנם הפחותה – נמשכת תדיר. לעומתו, מקודש הוא זה שקדושתו העליונה מתגלית רק לזמן קצוב, ואין היא יכולה להתגלות בתדירות.

התפילה שבאה מכוח תקנת האבות, כל יסודה בנדבת הלב, אין לה קבע, אין לה חובה, ואין לה מצווה. ובדידנו – תפילת הרשות בערבית, שאין לה יחס לתדירות התמידין, היא המייצגת הנאמנה של המקודש מכוח האבות, והיא המעולה על התדיר. יסודה בעולמם של האבות, ששם לא היה מצווה וממילא לא היתה מצווה. מישור "התנדבות" זה נשתמר אף אצלנו, כעין "שמורת-טבע", בדמות תפילת ערבית.

ואילו אם "כנגד תמידין תיקנום", הרי לא מודגשת בתפילה קדושת האבות, אלא הרציפות-התדירות של הבנים, וכל חיוניותה של התפילה בשגרה המבורכת, "בהליכתה המסודרת, האיטית, הבלתי פוסקת וכו', מדרגה אחר מדרגה, בקו ישר"²⁰.

הדגשת הקשר אל האבות רמוזה אף במגילת אסתר: עמלק הוא שורש הרע ויש לו יחס אל זרע האבות²¹. כדי להתמודד עם שורשיותו, נזקק היה מרדכי, לא רק לכוח של ענפים, של הצאצאים, אלא אף לכוח של האבות, לבחינה השורשית²², ולכן באה ההדגשה במגילה: "כי הגיד להם אשר הוא יהודי"²³. לכאורה, ע"פ כללי התחביר, היה צריך התואר "יהודי" לבוא בראשונה, "אשר יהודי הוא"; אלא שבא השינוי בכדי להבליט כי הוא יהודי, מכוח שורשיותו, ולא רק מצד היותו צאצא ליהודים, לאבות. בהתמודדות עם המן, עם שורש הרע, ניצב מרדכי היהודי השורשי.

קדושת האבות וקדושת ישראל מקבילים לקדושת שבת ויו"ט, לקדושת המשכן והמקדש, למעלת השורש והענפים, והם מתייחסים לחלוקה בין תדיר למקודש. החילוק בקדושת הנפשות חוזר אף בחילוק שבקדושת הזמן ובחילוק שבקדושת המקום.

השורשי, הבסיסי, הראשוני, מוצאו מהבלתי-טבעי, מ"הקדושה העליונה" דרגת "המקודש". מכוח השורש, מהנקודה הראשונה מתפתחים בצורה תדירית, ע"פ חוקים טבעיים, הענפים. נמצא שהאבות שהם השורשים הם בדרגת המקודש, וצאצאיהם שהם הענפים, הרי הם בדרגת התדיר. מקור מעלתו של התדיר-הטבעי – במקודש-הנסי, כשם שהבנים מוצאם מהאבות.

"עולת שבת בשבתו על עולת התמיד". עילויה של עולת השבת המתוספת על מעלת עולת התמיד, היא שמקנה לשבת את מעמד ה"מקודש" לעומת מעמד ה"תדיר" של עולת התמיד. ואכן, שבת היא במדרגת "קביעא וקיימא" מ"ששת ימי בראשית"²⁴, דהיינו קדושתה ראשונית, שורשית.

מעלתה זו של השבת עשויה – מחמת שיגובה – להיות מחוץ לגדר תפיסתם של ישראל. אמנם התורה אמרה: "ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם"²⁵, ודרשו²⁶: "היא מסורה בידכם", שיוכלו ישראל להיכנס לקדושת השבת, דהיינו שתהא התייחסות בין קדושת ישראל לקדושת השבת. אכן לצורך זה כורכת התורה את השבת ואת המועדים כאחד, ועשתה ע"י כך את השבת לתדיר לעומת המועדים²⁷ "מועדי ד' אשר

¹⁹ זבחים, ד, ע"ב וראה להלן פ' דברים תרפ"ט, ע"ע לעיל פ' לך-לך תרצ"א ולהלן פ' קרח תרצ"א. השווה פ' וארא תרצ"ב, פ' נשא תרפ"ט.

²⁰ "עולת ראיה" ח"א עמ' קכה.

²¹ סנהדרין צט, ע"ב, על תמנע אמו של עמלק; ע"א "מועדי ראיה" עמ' רמט. ברוב השנים קוראים פ' תרומה בסמוך לפורים.

²² ע"ע אסתר רבה ז, יג: רץ אליהו אצל אבות העולם ואצל משה בן עמרם.

²³ אסתר ג, ד.

²⁴ פסחים קיז, ע"ב וברשב"ם.

²⁵ שמות לא, יד.

²⁶ יומא פה, עב.

²⁷ ראה סוכה נד, ע"ב: שבת ור"ח, תדיר ושאינם תדיר ושם בתוספות ד"ה ואמאי.

תקראו אותם מקראי קודש, אלה הם מועדי, ששת ימים תיעשה מלאכה וביום השביעי שבת וגו'".²⁸ ביחס למקראות אלו הפכה השבת לבחינת "תדיר" והמועדים לבחינת המקודש".

מבחינת התדיר שבשבת, יש לישראל – הבנים שקדושתם תדירה – מבוא להיכנס לשבת²⁹ אולם אליבא דאמת, השבת מקבילה בקדושתה לקדושת האבות; והבנים, ישראל, הבאים מכוח האבות, מקדשים את הזמנים. "מקדש ישראל והזמנים", "ישראל דקדשינהו לזמנים"³⁰. מכיוון שקיימת קדושת "הקביעה" וקיימא" בזמן, ביום השבת, אפשר להמשיך ולייחס קדושת זמן אף למועדים. מקבילים הדברים לכוח השורש המתגלה בענפים.

כיוצא כדבר אף בצמד: משכן ומקדש. תרגומו של "אוהל מועד" – "משכן זימנא". המקדש, לעומת זאת, מכונה בשם "בית עולמים"³¹. ובגמרא "אשכחן מקדש דאיקרי משכן, ומשכן דאיקרי מקדש"³². משמעות חילופי השמות היא שבמשכן טמונה – בצורה סמויה – קדושת המקדש, כשם שבמקדש נמצאת – אמנם בהסתתר – בחינת המשכן. לגילוי בחינות מתחלפות אלו יש זמן קבוע. זמן קבוע הוא לבחינת ההסתתר שתתגלה, זמן קבוע הוא לראוי להתגלות, כמה יישאר בהסתתר. כל עוד שימש אוהל מועד את עבודת ד', היתה שלטת בחינת "המקודש", והיא שלטה בגלוי, לעומת בחינת ה"תדיר" שהיתה בהסתתר, שהרי שוברה של התדירות – אוהל זמני – בצדה. ואילו מאז שנבנה בית עולמים, שימשה בחינת "התדיר" בגלוי ומעלת ה"מקודש" היתה בהסתתר.³³

דוד ביקש לבנות בית עולמים. מכאן פנייתו לנתן הנביא: "ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלוקים יושב בתוך היריעה"³⁴. ועל כך השיב לו נתן: "כל אשר בלבבך לך עשה, כי ד' עמך", דהיינו גם נתן בדרגתו האישית סבור היה שהגיע הזמן לגילוי בחינת התדיר.³⁵ רק בלילה בא דבר ד' אל נתן "לך ואמרת אל עבדי, אל דוד, האתה תבנה לי בית לשבתי, כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה, ואהיה מתהלך באהל ובמשכן וגו' והקימותי את זרעך אחריו וכו' הוא יבנה בית לשמי"³⁶. אמנם בזמנו של שלמה, כשנתמלא דיסקוס של לבנה³⁷, "דקיימא סיהרא באשלמותא"³⁸, ובא שפע רב בגשמיות וברוחניות על כלל ישראל, אז הגיע הזמן לבניין בית עולמים. דרגת "המקודש" היא ששימשה באוהל ובמשכן הארעיים, כשמסיבת דרגתה אי אפשר היה לה ל"התמסד" בקבוע, בתדיר. כשביקש דוד להנציח את בחינת ה"תדיר", הודיעו נתן הנביא שדבר זה ייעשה רק ע"י "זרעך אחריו", רצף השושלת התדירית, הענפים היוצאים מהגזע. שתי התשובות של הנביא אף הן מתייחסות לשניות האמורה, בפנייה הראשונה אל נתן היתה תשובתו בבחינת התדירה, לעומת התשובה לאחר ההתגלות בלילה, שהיא בבחינת המקודש, החיזיון הנבואי המיוחד.

על בניין המשכן, המקדש, חלוקים מוני המצוות, האם למנות את יצירת הכלים כמצוות בפני עצמן, או שיש לראות את כל המערכת כמצווה אחת. בספר המצוות שורש עשירי, כתב הרמב"ם: "שאין ראוי למנות ההקדמות אשר הם לתכלית אחת מן התכליות", היינו, שאין למנות את ההקדמות שהן משמשות רק כה

²⁸ ויקרא כג, ב-ג; תו"כ; רש"י.

²⁹ השווה: שפת אמת דברים עמ' 170, על תוספות יום-הכיפורים; וראה "שם משמואל" במדבר עמ' שעה.

³⁰ ברכות מט, ע"א; וע"ע "חכמת הקודש" מהדורת תרצ"ח עמ' שיג: קדושת שבת וכו' בתור קדושה מקורית שהיא משפעת קדושה על העולם ועל ישראל. ובקדושת הימים טובים בתור מקבלי שפעת הקודש ע"י ישראל דקדשינהו לזמנים.

³¹ זבחים קיח, ע"ב.

³² עירובין ב, ע"א, וע"ע "שם משמואל" תרומה תרע"א בשם בעל "אבני נזר"; "דובר-צדק" סי' א' ד', לעיל פ' וישב תר"ץ; להלן פ' נשא תרפ"ט, פ' קרח תרצ"א, פ' דברים תרפ"ט.

³³ השווה: תנא דבי אליהו רבה: לעתיד יבוא הקב"ה וישרה בתוכו [של אהל מועד] כמידה הראשונה.

³⁴ שמואל ב' ז, ב.

³⁵ ע"ע שוחר טוב תהלים סב; אברבנאל ומלבי"ם שמואל ב' שם; "מאמרי הראיה" ח"א עמ' 246.

³⁶ שמואל ב' ז, ג-יג.

³⁷ שמות רבה טו, כו.

³⁸ זוהר ח"ב פה, ע"א.

כנות לתכלית מצווה. ובשורש יב כתב: "שאין ראוי למנות חלקי המלאכה והמלאכות שבא הציווי בעשייתם, כל חלק וחלק בפני עצמו"³⁹. על סמך הנחותיו אלו כתב הרמב"ם: "שציוונו לבנות בית הבחירה לעבודה, בו תהיה ההקרבה והבערת אש התמיד, ואילו תהיה ההליכה והעלייה לרגל והקיבוץ בכל שנה וכו', זה הכלל כולל מינים רבים הם המנורה והשולחן והמזבח" וכו'⁴⁰. נמצא, שכל המורכבות של עבודת המשכן-המקדש י שלה תכלית אחת, שהרי היא מנויה, לשיטת הרמב"ם, כמצווה אחת. אלא שבהגדרת המצווה הזכיר הרמב"ם שתי מגמות לתכלית הזאת: הקרבה-עבודה, הליכה-ראייה⁴¹. ההקרבה, גם אם ניתן לה פומבי, יש בה יסוד צפון. "ושחט אותו על ירך המזבח צפונה לפני ד'⁴², ובמדרש חז"ל: על הסתר שבירך ובצפון"⁴³.

ומאידך, עלייה לרגל וראיית פנים בעזרה, גם אם כל יסודה בנגלה ובנראה, הרי בעומקה יש דבר סתר הגנוז ונעול.

על עולי הרגל דרשו חז"ל: "מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב", "כמה נאים רגליהם של ישראל בשעה שעולים לרגל"⁴⁴, "בת נדיב – בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב"⁴⁵. יסודה של מסורת האבות הוא בנדיבות הלב, "שנדבו לבו להכיר את בוראו"⁴⁶. נדבה זו, מעיקר הווייתה בלב, הרי היא נעולה וגנוזה. פסוק זה על נדבת אברהם, נדרש אף הוא על העלייה להר-הבית. עצם ההזדקקות לדרשה, לפירוש המסתתר מתחת למושג "בת נדיב", מוכיח שקדושת האבות – במיוחד ביחס לקדושת המקדש – היא בסתר, בגנוז, כאותם שורשים הנעלמים מעיני רואה. הסתר זה הוא יופיין ותפארתם של ישראל⁴⁷. מה יפו פעמיהם של ישראל, גם כשהם עולים בעסק גדול למקדש, לראות ולהיראות, הרי זה בנעלים, נעול בנדבת הלב פנימה.

כדי לבנות משכן שבתוכו תהא גנוזה בסתר קדושת המקדש, וכדי לבנות מקדש שבתוכו תהא צפונה קדושת המשכן, "מקדש איקרי משכן, ומשכן איקרי מקדש", היה צורך בקדושת האבות הבסיסית, השורשית; היה צורך בבחינת הנדבה, בבחינת גדול העושה מפני שלא נזקק לדרגת המצווה, "כל איש אשר ידבנו לבו", והרי הוא בדרגת "המקודש". לעומת זאת היה צורך אף בקדושת הענפים, בקדושה הנמשכת מהשורש, המסתעפת ומתענפת ונשארת תדיר, בבחינה של מצווה ועושה, של חובה כתרומת האדנים.

קדושת נדבת האבות הראשונים, החד-פעמיים, מתחברת תדיר עם קדושת ישראל המתמשכת והולכת.

בשולי השמועה:

נדבת הלב המודגשת בתורה ביחס לתרומת המשכן, היא רק פן אחד, לצדה למדו חז"ל, על תרומות שהן חובה. על ציר זה, נדבה וחובה, שיש בו מן המתח הדיאלקטי, ה.... הרב כמה וכמה יסודות. תפילה כנגד אבות או כנגד תמידין, מצווה ועושה, אינו מצווה ועושה, תדיר ומקודש, קדושת האבות וקדושת ישראל, קדושת שבת וקדושה יו"ט, השורש והענפים, הנסי והטבעי, משכן מקדש, גלוי ונסתר.

בכל זוגות הצמדים האלה שולט היסוד הדיאלקטי. (ראה "משנתו של הרב קוק". צ' יונגר עמ' 104, ולעיל: "אנכי ולא יהיה לך" תרע"ו). בצורה אופיינית ניתח הרב כל אחד מהצדדים, הבליט את צדדי ייחודו, חידד

³⁹ ועיין בהשגות הרמב"ן, שורש יב ובנושאי-הכלים.

⁴⁰ מצוות עשה כ.

⁴¹ ואף בתרגום הרב קפח: לעבודה, ואילו תהיה הפנייה ובו תהיה החגיגה וההתקבצות בכל שנה.

⁴² ויקרא א, יא.

⁴³ תנחומא וישלח ו. ועי' "עולת ראייה" ח"א עמ' קלד; ח"ב עמ' תנג; תו"ש ויקרא א אות קעט, קצד; ובתנא דבי אליהו רבה יז: מה ירך בסתר.

⁴⁴ שיר השירים, ז, ב; חגיגה ג, ע"א ועי' תו"ש שמות ג אות פט, צ, ובמלואים שם; וראה עוד בראשית רבה סא, ז ושם ברד"ל: אנפילאות של בגד, מפני שאסור בנעילת הסנדל בהר-הבית, ואולי לפי זה בנעלים, הנעליים המיוחדות לעלייה לרגל.

⁴⁵ חגיגה שם; סוכה מט, ע"ב.

⁴⁶ רש"י סוכה שם, ועי' במהרש"א.

⁴⁷ על נעלים כנעילה בהסתר, ראה שפת אמת בהעלותך תרמ"ג. שקלים תרל"א. ועי' "פחד יצחק", פסח מאמר יב, נ.

את הניגודים ולבסוף הדגיש את הניגוד המשלים המאפשר את קיומם של השניים זה בצד זה. (השווה: "חכמת הקודש" פרקים ח-יב).

בדרך החריזה של כל מערכות השניות הזו, שהן בלולות זו בזו ולעתים מופיעות כנגדות המשלימות זו את זו, באים גם "רווחי-משנה" כגון: יסוד הנדבה שבתפילת ערבית, ההבנה ששתי הדעות בתפילה, כנגד אבות או כנגד תמידין, נעוצה ביסוד של הנדבה או של החובה התדירית; רמיזה לבעייתיות של חובת התפילה; הבחינות המטפיזיות של התקופות ההיסטוריות – עידן המשכן ועידן המקדש (השווה: למהלך האידיאות בישראל, "אורות" עמ' קב ולהלן). וההסברה על הסתירה בתשובות של נתן הנביא לתכנית הבניין של דוד. (הסבר שונה עולה מנאומו של הרב בחנוכת ביהכ"נ הגדול בת"א, "מאמרי הראיה" ח"א עמ' 246).

בסיומה של "המערכה" בא חילוק מקורי ואופייני של "שני דינים" בדברי הרמב"ם בספר המצוות, אלא שאף גישה הלכתית קלסית זו מעוטרת בהסברה פנימית, ואף היא בעלת שתי בחינות – החשוף והגנוז – בעניינו של הבית לעבודת גבוה, וכך נשזר סופו של העיון בראשיתו.